

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-5-69-100>

УДК 343.2

Дудік А.О.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ЗАХИСТ ВІД ОЗБРОЄНОЇ ОСОБИ ЯК СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИД НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблеми трактування поняття озброєної особи при відверненні посягання від такої особи у стані необхідної оборони. У статті дається визначення інституту необхідної оборони та його місце у системі обставин, що виключають злочинність діяння. Зазначаються спеціальні види необхідної оборони та їх трактування у національному законодавстві. Досліджено наявність законодавчого визначення поняття «зброя» як у вітчизняному кримінальному праві, так і в кримінальному законодавстві зарубіжних країн. На основі порівняльного аналізу положень національного права та зарубіжного, а також на основі праць науковців надано своє бачення вирішення проблеми та пропозиції щодо визначення поняття «зброя», що дасть у подальшому змогу уникнути кримінально-правових колізій у законодавстві.

Ключові слова: необхідна оборона, перевищення меж необхідної оборони, спеціальні види, зброя, озброєна особа, кримінальна відповідальність, захист.

Dudik Andrii

Yaroslav Mudryi National Law University

PROTECTION FROM AN ARMED PERSON AS A SPECIAL PATTERN OF NECESSARY DEFENSE

Summary. The development of Ukraine as a social and legal state implies that human, his life and health, honor and dignity is recognized in Ukraine as the highest social value and its protection is the priority direction of Ukrainian criminal law state. This raises the question of the need for effective legal regulation of the institute of necessary defense as a guarantee of protecting citizens of their constitutional rights and freedoms at the international standards level. The circumstances, which excluding the criminality of an action, play an important role in the domestic criminal legal scientism, so they are deserve for special atantijn and golden study. Usually a lot of attention is paid to the necessary defense. The article is devoted to the study of the problem of the interpretation of the concept of an armed person in rejecting an attack from such a person in a state of necessary defense. The article defines the institution of necessary defense and its place in the system of circumstances that exclude the crime of the act. Specific types of necessary defense are indicated and their interpretation in national legislation. The article analyzes the general theoretical aspects of the legal regulation of such a special type of needy defense as protection from an armed person. The existence of a legal definition of the concept of "weapon" in the domestic criminal law is explored. Analyzed the relevant provisions of foreign criminal law, which relate to different legal systems. On the basis of a comparative analysis of the provisions of national and foreign law, as well as on the basis of the works of scientists, their vision was presented on the solution of the problem and suggestions on the definition of the concept of "weapons", which will in the future allow avoiding criminal legal conflicts in the legislation.

Keywords: necessary defense, exceeding the limits of necessary defense, special types, weapons, armed person, criminal liability, protection.

Постановка проблеми. Закріплені у Конституції України фундаментальні положення утвердження та забезпечення права людини самостійно захищатися від протиправних посягань, знайшли своє відображення у Кримінальному кодексі України 2001 року, в якому законодавець вперше виокремив самостійний розділ VIII Загальної частини «Обставини, що виключають злочинність діяння». У даному розділі чітко визначається інститут необхідної оборони та виокремлено його спеціальні види. Однак при подальшому застосуванні даних положень виникають певні колізійні питання, а саме визначення поняття озброєної особи. Важливо, що законодавець не врегулював дане поняття у нормативно-правових актах і не було сформовано чіткої позиції з боку судової практики. Тож у даному випадку постає проблема кваліфікації перевищення меж необхідної оборони як спеціального виду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням необхідної оборони та перевищенням її меж займалися такі вчені, як: В.В. Аніщук, Ю.В. Баулін, Я.Г. Лизогуб, В. Володарський, Л.В. Гусар, Б.М. Орловський, І.В. Ткаченко, М.І. Бажанов, В.І. Борисов, В.П. Діденко та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість наукових праць та законодавчих проєктів, все ж в жодному нормативно-правовому акті поняття зброя досі не визначено, що є необхідним для кваліфікації спеціального виду необхідної оборони та звільнення від кримінальної відповідальності. Вирішення цієї проблеми на законодавчому рівні стане неабияким кроком вперед у становленні України як правової держави.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проаналізувати інститут необхідної оборони, визначити спеціальні види необхідної оборони,

дослідити відповідне законодавство та висловити свою позицію відповідно доречного трактування поняття озброєна особа при здійсненні необхідної оборони від посягань такої особи; Визначення існуючих у науці кримінального права України точок зору з приводу характеристики поняття зброя та озброєна особа.

Викладення основного матеріалу. У Конституції України, а саме у ст. 27, передбачено, що кожна людина має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань, а ст. 41 гарантує непорушність права приватної власності, якого ніхто протиправно не може бути позбавлений. Однією з найважливіших гарантій реалізації зазначених вище положень Конституції України є інститут необхідної оборони. Важливо також зазначити, що право особи на здійснення необхідної оборони також прямо зазначено в ч.2 ст. 36 Кримінального Кодексу України: «кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади». Дуже важливим є той момент, що право на необхідну оборону мають не лише звичайні громадяни, але й працівники правоохоронних та розвідувальних органів, військовослужбовці проте, з певними особливостями. Передбачається, що дані особи мають право застосовувати вогнепальну зброю, спеціальні засоби і фізичну силу.

Що ж таке необхідна оборона? Визначення даного поняття нам дається у ст. 36 ККУ: «Необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.» З даного визначення можна зробити висновок, що підставою виникнення права на необхідну оборону вважається вчинення суспільно небезпечного посягання, що викликає у того хто захищається, необхідність у негайному відверненні або припиненні такого посягання, шляхом заподіяння посягаючому шкоди. Важливо також зазначити, що законодавець також певним чином захищає і особу, котра здійснює суспільно-небезпечно посягання через оборону перевищення меж необхідної оборони. Тобто захист не має знаходитися у явній невідповідності з характером і небезпекою посягання, також враховується обстановка захисту. У законодавстві визначається також, що перевищення меж необхідної оборони тягне за собою кримінальну відповідальність лише у двох випадках – умисне вбивство або умисне заподіяння тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони.

Однак, кримінально-правове законодавство передбачає і спеціальні види необхідної оборони. Важливою ознакою спеціальних видів необхідної оборони є те, що шкода заподіяна особі яка посягає, у таких випадках є необмеженою. Згідно із ч. 4 ст. 36 ККУ особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним

посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди небезпечності посягання чи обставини захисту. У такому випадку постає питання, у чому проявляється така відповідність та які критерії її оцінки у таких випадках? Відповідь на це питання дає Постанова Пленуму ВСУ «про судову практику у справах про необхідну оборону» від 26.04.2002, а саме у п. 5 зазначається: «щоб установити наявність або відсутність ознак перевищення меж необхідної оборони, суди повинні враховувати не лише відповідність чи невідповідність зброя захисту і нападу, а й характер безпеки, що загрожувала особі, яка захищалася, та обставини, що могли вплинути на реальне співвідношення сил, зокрема: місце і час нападу, його раптовість, неготовність до його відбиття, кількість нападників і тих, хто захищався, їхні фізичні дані (вік, стать, стан здоров'я) та інші обставини. Якщо суд визнає, що в діях особи є перевищення меж необхідної оборони, у вирокі слід зазначити, в чому саме воно полягає».

Ще одним видом необхідної оборони є захист від посягання озброєної особи, групи осіб або відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає. Даний вид необхідної оборони так само виключає кримінальну відповідальність, визначений у ч. 5 ст. 36 ККУ та має ряд суперечностей. Головним питанням у даному випадку постає визначення поняття «зброя». Нажаль у чинному законодавстві немає роз'яснення такого поняття. Незважаючи на наявність цілого ряду праць присвячених зброезнавству та проектів законів. У даному випадку можна повести аналогію по відношенню до інших статей ККУ у яких згадується поняття зброя. Наприклад п.1 ст. 294 ККУ (Масові заворушення) містить норму про те, що організація масових заворушень, що супроводжується насильством над особою, громадянами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьке виселення громадян, опором представникам влади може бути вчинено із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя. Ще одним шляхом для вирішення такого питання став проект Закону України «Про цивільну зброю і боеприпаси» від 10.12.2014 де зброя визначається як пристрій або предмет, спеціально сконструйований або пристосований для знищення, ураження, ушкодження або заподіяння іншого руйнівного впливу на живі чи іншого роду об'єкти та цілі. Нажаль, даний закон так і не був прийнятий, але із зазначених положень можна зробити висновок, що в національному кримінальному законодавстві, хоч і не прямо, але висвітлено конструктивне поняття зброї.

Однак, досі постає питання, чи можуть побутові предмети бути кваліфікованими як зброя у певних випадках? Чи буде вважатись захист від особи із заточеною палицею спеціальним видом необхідної оборони? У даному випадку слід проаналізувати зарубіжне законодавство. Наприклад у Кримінальному Кодексі Німеччини у положеннях одночасно із поняттям зброя вказується «або інше небезпечне знаряддя», що дає нам підстави вважати, що у даному випадку озброєною особою може вважатись і особа, котра здійснює посяган-

ня за допомогою будь – якого предмету котрий може нести небезпеку життю та здоров'ю. Але також варто зазначити, що у кримінальному законодавстві Німеччини відсутнє положення про звільнення від кримінальної відповідальності у разі перевищення меж необхідної оборони при захисті від озброєної особи, групи осіб тощо.

Якщо підійти до вирішення питання з точки зору англосаксонської правової сім'ї, то неабиякої уваги заслуговує кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки. Перш за все необхідно вказати, що у США захист (необхідна оборона) здійснюється шляхом застосування фізичної сили, яку можна поділити на смертельну (вбивство нападаючого чи нанесення тяжкої шкоди його здоров'ю) і звичайну. Тобто, якщо порівняти з нашим законодавством то перевищення меж необхідної оборони прирівнюється до смертельної фізичної сили за законодавством США. Відповідно до КК штату Нью-Йорк застосування смертельної фізичної сили можливо, коли особа, що захищається, розумно передбачає, що нападник застосовує або ось-ось почне застосовувати смертельну фізичну силу, а також у випадках: коли особа вчиняє або намагається вчинити вбивство, викрадення людини, зігвалтування чи пограбування; коли особа намагається вчинити берглері (незаконне проникнення до житла з метою вчинити злочин); якщо особа, на яку напали, знаходиться у своєму житлі і не є початковим агресором тощо. Проаналізувавши дані випадки, можна дійти висновку, що за кримінальним правом США передбачено більше випадків, за якими особа може вийти за межі необхідної оборони. І тут навіть не піднімається питання про озброєну особу, достатньо лише намагання вчи-

нити вбивство, незалежно від того чи була зброя у нападаючого або інше знаряддя.

Порівнюючи вищезазначене, можна визнати, що американське законодавство є більш зрозумілим для звичайного громадянина та дає йому значно більше ініціативи для захисту свої невід'ємних прав, в тому числі і при здійсненні спеціального виду необхідної оборони.

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумок, можна зазначити, що нажаль, на сьогоднішній момент у чинному національному законодавстві відсутнє повне визначення поняття озброєної особи та немає ніяких рекомендацій судам як діяти при кваліфікації перевищення меж необхідної оборони у випадку захисту від озброєної особи. Проаналізувавши роботи науковців варто зазначити, що у кримінально-правовій науці сформувався дві точки зору: конструктивна (котра передбачає визначення поняття зброя як спеціально сконструйований предмет для враження цілі) та реалістична (де поняття зброя визначається як будь-який предмет котрий може нанести шкоди життю та здоров'ю). На відміну від вітчизняного законодавства, кримінально-правові положення деяких зарубіжних країн містять більш детальне та широке вирішення поставленої проблеми, тому проаналізувавши викладений матеріал можна запропонувати наступне визначення поняття «зброя» – предмети або пристрої, придатні для активної оборони та нападу і, у зв'язку з цим, можуть бути небезпечними для життя і здоров'я особи. Варто також зазначити, що необхідно переймати досвід зарубіжних країн у даній сфері задля інтеграції його у національному законодавстві та подальшого вирішення правових колізій.

Список літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Закон України «Про цивільну зброю та боеприпаси» проект. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52809
3. Кримінальний Кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
4. Уголовный Кодекс Федеративной Республики Германия. Российский правовой портал. Библиотека Пашкова. URL: <https://constitutions.ru/?p=5854>
5. Баулин Ю.В. Обстоятельства, исключающие преступность деяния : монография / Юрий Васильевич Баулин. Харьков : Основа, 1991. 360 с.
6. Орловський Б.М. Інститут необхідної оборони за кримінальним правом України та США: порівняльний аналіз. *Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*. 2009. С. 114–116.
7. Гусар Л.В. Необхідна оборона: кримінологічні та кримінально-правові аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право»; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2009. 23 с.

References:

1. Konstytucja Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28 chervnja 1996 r. # 254k/96- VR / Verkhovna Rada Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy*. 1996. # 30. St. 141.
2. Zakon Ukrainy «Pro cyvilnu zbroju ta bojeprypasy» proekt. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52809
3. Kryminalnij Kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. # 2341-III / Verkhovna Rada Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy*. 2001. # 25-26. St. 131.
4. Ugholovnij Kodeks Federatyvnoj Respublyky Ghermanija. Rossyjskij pravovoj portal. Byblyoteka Pashkova. URL: <https://constitutions.ru/?p=5854>
5. Baulyn Ju.V. Obstojatel'stva, usključajushhje prestupnostj dejanyja : monoghrafyja / Juryj Vasylj'evych Baulyn. Kharkiv : Osnova, 1991. 360 s.
6. Orlovskij B.M. Instytut neobkhdidnoji oborony za kryminalnym pravom ukrainy ta SSHA: porivnjalnyj analiz. *Visnyk Odesjkogho nacionalijnogho universytetu imeni I.I. Mechnykova*. 2009. S. 114–116.
7. Ghusar L.V. Neobkhdidna oborona: kryminologhichni ta kryminaljno-pravovi aspekty : avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk : spec. 12.00.08 «kryminaljne pravo ta kryminologhija; kryminaljno-vykonavche pravo»; Odesjka nacionaljna jurydychna akademija. Odesa, 2009. 23 s.